

Час теперішній

LXX

8 вересня святкує свій ювілей Елеонора Степанівна Соловей – доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник відділу компаративістики Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка Національної академії наук України. Елеонора Степанівна – авторка книжок “Поэтический мир В. Луговского” (М., 1977), “Лариса Рейснер. Очерк жизни и творчества” (М., 1985), “Поэзия пізнання: Філософська лірика в сучасній літературі” (1991), “Українська філософська лірика” (1998), “Невпізнаний гість: Доля і спадщина Володимира Свідзінського” (2006), “Притча про поетів” (2014). Упорядник видань: С.О. Єфремов. Літературно-критичні статті (1993), Сергій Єфремов. Вибране (2002), Володимир Свідзінський. Твори: У двох томах. (2004), науковий редактор книжки: Сергій Єфремов. Щоденники (1923–1929).

Редакція журналу “Слово і Час” щиро вітає колишнього редактора нашого журналу й багатолітню авторку. Міцного Вам здоров'я, творчої наснаги, Божої благодаті на многії літа, дорога Елеоноро Степанівно!

ЕВРИСТИКА Й ОДКРОВЕННЯ ЕЛЕОНОРИ СОЛОВЕЙ

Соловей Е. Притча про поетів. – К.: Дух і Літера, 2014. – 280 с.

*...Встаёт прошедшее в таком очарованье,
Что горечь сладостна и даже боль нежна.
Олексій Чичерін*

Книжка Елеонори Соловей “Притча про поетів” (2014) – воістину знакове й вартісне видання для кожного, хто вважає себе бодай трішки втаємниченим у “світ” авторки. Але й для ширшого кола реципієнтів – не менш цікаво, пізнавально, зворушливо. Мені особисто читати втішно, коли людина (надто така скромна й виважена), більше того, академічна, знана й шанована особистість зважується поділитися на загальн приватним, сокровенним, довіряє інтимне й делікатне. Я завше щиро радію з'яві кожної нової книжки моєї наставниці. Що ж до рецензованого видання, то для мене це справдешня радість, насолода, розкіш. Не опрацювання із “примусу” чи то професійного інтересу, а воістину дегустація, “смачне” читиво, перепочинок у наш нелегкий, буремний час. Хочеться висловити безмежну вдячність авторці за це задоволення, за дотик

до сокровенного, за відкриття дослівно невідомих чи далеких (особисто мені!) часово-просторових координат.

Сама назва книжки – “Притча про поетів” – навряд чи натякне, що сутнісний складник, а точніше, зв’язна ланка вміщених тут матеріалів (хіба що за винятком перших двох – “Земля стане знову усміхненим травнем...” /*Тетяна Єфименко*) й “Аріон. Пушкінські фестини 1937 року: український варіант”), “сюжетів” – “Я” авторки в різні періоди її життя (дитинство – молодість – зрілість). Елеонорі Соловей насправду пощастило зустрічатися, товаришувати, співпрацювати з відомими й вагомими для українського наукового й культурного процесу постатями. Окремі з них, як мені попередньо здавалося, стояли на дещо відмінних позиціях, як-от: “традиційна” Михайлина Коцюбинська й “модерна” чи навіть “епатажна” Соломія Павличко (якщо остання у своєму опусі “Пристрасть і їжа...” виставила класика Коцюбинського примітивним, деморалізованим, егоїстичним та інфантильним “мужчиною”, невротиком, гедоністом, то перша (цілком логічно!) захищала дядька, оскаржуючи міркування молодшої колеги). Е. Соловей мала дружні стосунки з обома (уже, на жаль, покійними!) дослідницями: М. Коцюбинська (лагідно *Михася*) була старшою подругою, посестрою, наставницею (згадаймо видання “У мерехтінні найдорожчих лиць...” – книжку спогадів про М. Коцюбинську, упорядником і відповідальним редактором якої невіпадково стала Е. Соловей), С. Павличко – ближчою за просто колегу. У розвідці “Тепер це листи до всіх...” – жодної критики в бік С. Павличко (ніжно *Солі*), лише теплі й щемливі спогади, щира вдячність, тривке відчуття присутності. “<...> хто має душу – повірть мені, що читання те (“Листів із Києва” вже після загибелі Соломії Дмитрівни. – *Г. К.*) було несамовито важке й болюче, ще важче про це писати, але є в цьому і обов’язок, від якого не можна ухилитися. Вона, молодша за мене, мала на мене безумовний вплив (як, гадаю, на кожного, кому поталанило з нею спілкуватися), я їй багато зобов’язана і хотіла би цими нотатками бодай якоюсь мірою віддячити. Уже, на жаль, не їй, лише її пам’яті” (255), – зізнається Е. Соловей. А оте спогадування авторкою історичних 1990–1991 рр., якими датовано “Листи з Києва” С. Павличко, – ніби нелегке передчуття нашого сьогодення з перемогами й поразками, ентузіазмом і обвалом, вірою та розчаруванням... Що це – ходимо по колу? І в подібні полум’яні періоди конче відчутний брак людей такої величини, такого кшталту, такого авторитету: що б сказали? що б порадили? як би оцінили? Але це вже інша тема.

Окремої уваги варта жанрова дефініція введених до книжки матеріалів – “маленька евристична повість”. У традиційній генології такий жанр годі знайти. Тож наважуся стверджувати, що аналізоване видання – новий (у сенсі – непересічний, неординарний) літературний і водночас літературознавчий продукт. Хоча до евристичних повістей додано однойменну “Притчу про поетів”, повість-спогад “Бережіть своїх поетів...”, власне спогади. Насправді можливості евристики, сфери її впливу – достоту широкі. Це можуть бути методи проб і помилок, контрольних питань, генерування нових ідей, вибір із-поміж них найбільш влучних, оригінальних за допомогою критичного аналізу тощо. У кожному разі, ідеться про оновлення, оскарження стандартного,

шаблонного, однобічного, обмеженого, сміливе розширення овидів, вільний рух чи то політ... Такий собі вихід “за межі”. Гра зі стилем. Експеримент – для самої авторки й літератури (чи й науки про неї). Спостерігаємо синтез літературного й літературознавчого, публіцистичного й наукового, біографічного й мемуарного, драматичного й комічного, лірико-романтичного і трагічного... Мереживо спогадів, фактів, припущень... Інтрига в доброму сенсі цього слова не губиться – незалежно від того, чи авторка говорить про себе, чи розповідає про інших.

Далі докладніше. Дві згадані “повісті” – “Земля стане знову усміхненим травнем...” /Тетяна Єфименко/, “Арїон. Пушкінські фестини 1937 року: український варіант”, попри український контекст, не позбавлені російської (мимохоть ловлю себе на думці – *ворожої!*) “прив’язки”. Уродженка Харкова (1890), сімнадцятирічна Тетяна Єфименко разом із родиною переїжджає до Петербурга. Батько – українець із тавром засланця, мати – росіянка, яка прийняла Україну як “другу батьківщину”, присвятила їй більшу частину своїх історико-етнографічних студій, оскаржувала погляд на Україну як “Малоросію”, стверджувала національну й культурну самобутність “нової батьківщини”. Хворобливість, перебування у Криму, особливий зв’язок із матір’ю, настійне прагнення писати, тяжіння до природи – ці біографічні моменти Тетяни Єфименко одразу вимальовують асоціацію з Лесею Українкою. І далі натрапляю (чи ж випадково?) на таке міркування: “Мимоволі виникає якийсь зв’язок між подіями, позначеними тим самим роком: 1912 року “Літературно-науковий вістник” уперше опублікував “Лісову пісню” Лесі Українки – і саме той рік подарував Тетяні Єфименко можливість знову побувати в улюблених місцях” (19). Утім збіг не лише стосується часу, а й сягає значно далі... Не приховую, що маю певну спокосу простежити ці зв’язки ретельніше. Та й між матерями поетес – Олександрою Єфименко й Оленою Пчілкою – існує помітна схожість. Більше того, батьки Тетяни Єфименко й Лесі Українки були тезками (мали ім’я “Петро”). Випадкова аналогія, але все ж подивляє. У кожній з поетес виявлявся інтерес до орієнталізму, історії стародавнього світу. Ось тільки трагічна загибель силоміць вирвала Тетяну Єфименко з літературного процесу, а вона була дослівно “на світанку” творчості. Не зважаючи на певні прогнози, Е. Соловей стверджує однозначно: “<...> її обдарування спіткала найсумніша доля: нездійсненість” (34). (Тоді як Леся Українка, попри недовге, драматичне життя, стала знаковою постаттю у вітчизняному письменстві, реалізувалася й відбулася в багатьох літературних іпостасях).

Виведена в назву книжки, “Притча про поетів” репрезентує компаративний аналіз життєвих і творчих біографій Павла Тичини й Володимира Свідзінського. Особливу близькість стирає час, натомість відбувається “розходження їхніх шляхів та доль, настільки промовисте, що це схоже на притчу” (Е. Соловей). Першому судилися нагороди й визнання, другому – злидні, самотність, “внутрішнє емігрантство”. Авторка прагне якнайповніше і якнайточніше окреслити “парадоксальну логіку творчих доль” радянської доби, антагонізм морально-психологічних і особистісних характеристик. У цьому випадку – прислужника й вигнанця. І Тичина, і Свідзінський свідомо здійснили “свій” (усуціль відмінний) вибір в умовах тотальної несвободи, настійних утисків і гонінь. Прикметно, що обидва опинилися в одному “любовному трикутнику”, хоч не було там ні переможців, ні переможених: війна остаточно розкидала, припинила контакти. Система нагло обірвала життя Свідзінського й піднесла на “п’єдестал” Тичину. Прижиттєве мовчання В. Свідзінського змінилося пострадянським визнанням значною мірою завдяки Е. Соловей, котра своєю натхненною й копіткою працею повернула українського нонконформіста з

тривалого небуття, невпізаного зробила пізнаваним. Проте сама дослідниця замовчує свій внесок й основну заслугу переносить на доньку митця – Мирославу Володимирівну, пам'яті якої присвячує окрему “евристичну повість”, оперту на спогади. “Тендітна, беззахисна й безталанна, вона виявила цю здатність оберігати довірений їй скарб – батькову творчість. І за яких умов, за якого життя! Та ось це життя добігло кінця, – а наче ніхто й не помітив...” (82), – із гіркотою констатує Елеонора Степанівна. І завершує розвідку щемливим спогадом про єдину зустріч із Мирославою Володимирівною, важким усвідомленням неповернення “звідти”, безвихідним трагізмом долі батька й доньки, нереалізованістю прощань і вшанувань через відсутність обох могил – лишається потужність пам'яті.

Сама авторка навмисно робить ставку на повість-спогад “Бережіть своїх поетів...”, уважає її центральною і єдиною. Гадаю, невипадково. Ідеться тут про Саву Голованівського, котрий разом із Леонідом Первомайським та Ігорем Муратовим пережив болісну світоглядно-естетичну і творчу еволюцію, пройшов шлях від “сліпоти” до “прозоріння”, зазнав метаморфоз від первинного оспівування фантомного “світлого майбутнього” до глибинної філософічності, екзистенційних інтенцій. Зі Свідзінським означених митців споріднює доля “внутрішнього емігранта”, нонконформіста, проте далєбі не абсолютне забуття й ліквідація режимом... Але хто знає, що було легше: дочасна смерть із чужої волі чи довічні муки... Так, Голованівського й Первомайського, зважаючи на їхню етнічну приналежність, не оминули звинувачення в космополітизмі, які були прихованим виявом антисемітизму. Звісно, безпідставні, але карб вони накладали на кожного. Е. Соловей мовить про нагальну необхідність суворої і глобальної оцінки тоталітарної доби, тим паче, що матеріалів далєбі не бракує: “У нас наразі ще немає таких досліджень, натомість є багатющий матеріал, від якого теж холоне кров, і є настійна моральна потреба, бо не можна нескінченно відкладати очищення та покаяння: наслідки надто прикрі” (112). Ці слова особливо резонують сьогодні!.. Щиро заздрю Елеонорі Степанівні, що їй пощастило бачитися із Савою Голованівським (особисто відчуваю каяття, що не встигла зустрітися очно з Леонідом Череватенком; досі ношу в телефонній книжці номер його мобільного, що вже, на жаль, не знадобиться), бо ж то незабутній доторк до “історії” в її обличчях, потужний імпульс до життя і праці: Сава Овсійович із дружиною “пам'ятали та безпосередньо пережили те, що ми знали тільки з книжок, що здавалося далекою минувшиною – і водночас були дуже жвавими, активними, з невичерпним інтересом до життя, літератури, політики. Вони були переконливим прикладом того, що старість не конче є щось сумне, безнадійне та непривабливе, навпаки: це ніби ще одне життя, таке ж цікаве, лише дещо відмінне” (103). Отже, у випадку Елеонори Соловей і Голованівських ішлося не про поодинокі зустрічі “для годиться”, а про теплі й душевні стосунки, що особливо цінно. Чи воліла Е. Соловей, чи ні, але “повість” “Бережіть своїх поетів...” стала не лише спогадом про С. Голованівського як поета, перекладача, драматурга, сатирика, фронтового журналіста, автора мемуарів, зичливу й турботливу людину, котра цінувала родину, а й портретом доби, літературним документом. То ж чи не стає ця студія (як і низка вміщених тут матеріалів) результатом означеного занепокоєння Елеонори Степанівни? Певною мірою, так.

І ось нарешті потрапляємо у “святая святых” дослідниці – її “світ”, її часопростір, який довершують, унаочнюють світлини з родинного архіву, “документалізують” збережені щоденники, записники авторки. Спокуса помандрувати яскравими сторінками життя наставниці, відчутти дух, атмосферу доби, пізнати “таємницю” долі – непоборна! Неодноразово чула від Елеонори Степанівни її історії про

життя-буття, але то було якось спорадично, фрагментарно, стисло, на льоту... А тут – зовсім інша, нова (витончено-інтимна) аура, особливий “космос”, контекст, які нереально забезпечити усним викладом. Авторка відчуває “вищий сенс” і “кармічну” необхідність таких “повернень” (229), цим ніби оскаржує буденну метушню і дріб’язковість побуту, натомість утверджує духовне та істотне.

Подорож стартує в повоєнних Чернівцях – “малій батьківщині” Е. Соловей: насправді авторка народилася в бессарабському селі Верхні Хологори, але саме в історичній столиці Буковинського краю відбувалося особистісне визрівання і становлення. Завдяки спогадам Е. Соловей повертається в дитинство: у пам’яті зринають будинок на вулиці Гонти, школа “на розі вулиць Шевченка й теперішньої Головної”, “панська” школа біля кафедрального собору, дитячий кінотеатр імені Ольги Кобилянської, “Руський” базар, краєзнавчий музей, театр, книгарня, бібліотека, “Буфет”, ба навіть “газировка”... “Навряд чи хтось може сказати, коли саме закінчується дитинство, навряд чи це певний момент – радше процес, що складається з якоїсь сукупності епізодів, подій та вражень” (151), – зі спогаду “Виростати в Чернівцях...”. Широ зізнаюся, що для мене став несподіванкою той факт, що Елеонора Степанівна була дослівно “вхожа” в єврейське середовище: юдеями були господарі квартири, де вона мешкала з батьками, сусіди, однокласники; їдиш звучав повсюди (тепер розумію “корінь” обізнаності наставниці щодо єврейства).

“Яке далеке минуле я маю нині згадати і якої, здається, нездоланної складності моє завдання: воно зачіпає доволі невимовні речі. Та коли потрібно віддати данину пам’яті людині, зустріч з якою була дарунком долі, ухилитися не випадає...” (152), – так розпочинає авторка спогад про Анатолія Добрянського (“Друже мій хороший...”). Але ця преамбула не меншою мірою стосується й Миколи Лукаша (“Спогад про один вечір”), і Михайлини Коцюбинської (“Біле світло абсолюту”), і Соломії Павличко (“Тепер це листи до всіх...”). Так само, як по-особливому резонує, вібрує винесена в епіграф думка Олексія Чичеріна (одного з наставників Елеонори Степанівни): “...А смерть не обриваєт дружби, душевная близость остається, становится вечной” (207). Невільникові сталінських таборів, Чичеріну судилася доля Овідія: уродженець Росії, представник давнього дворянського роду, він був висланий в Україну, але “полюбив край свого вигнання, зріднився з ним” (208). Львівський професор Чичерін дивом уник впливів часу. “Мінялася й дорослішала я, а він, сягнувши зрілої мудрості, ніби став непідвладний часові” (217), – зауважує Елеонора Соловей, відчуваючи, що либонь саме їй Олексій Володимирович уділив “особливо щедро жар нездійсненого свого батьківства...” (233).

Неймовірно кортить “охопити зором” усі зафіксовані у книжці моменти життя авторки, але тоді для інших, хто ще не мав змоги торкнутися цієї “таїни”, згубиться “інтрига”. А дуже б цього не хотілося, навпаки, багнеться розпалити інтерес, посилити “напругу”. Бо просто переповісти чуже минуле якось нег’речно. І чи варто? У кожному разі, досвід Елеонори Степанівни воістину багатющий; її зацікавлення, орієнтири, позиції формувалися численними “впливами, мусонами й пасатами доби, особистими обставинами” (222). Спогади Е. Соловей розчулюють і окрилюють: із-поміж пережитого є радощі і печалі, здобутки і втрати, підтримки і перешкоди, образи і прощення... За плечима – омріяна робота в редакції обласної газети, навчання на філологічному факультеті Чернівецького університету, “нерівні”, романтичні й навіть загадково-містичні стосунки з Анатолієм Добрянським, що став першим (чи й не головним) наставником, ба навіть учителем життя (ідеться про добру “школу” Добрянського, яка наклала відбиток на подальшу долю авторки),

грандіозні 60-ті, дух “шістдесятництва” як доби й покоління, аспірантура при московському Літературному інституті імені Максима Горького, захист кандидатської дисертації, смерть батька, котрий відчув на собі “ціпок” режиму, “скуштував ґулагівського хліба” (у висліді – перше відчуття сирітства; друге згодом – з утратою мами), жорсткий контроль (чи надконтроль!) із боку КГБ (“*Контори Глибокого Буріння!*”), утиски Системи, внутрішній спротив... “Відлига” принесла Елеонорі Соловей знайомство з Миколою Лукашем – справжнім аристократом духу, котрий подивляв “простакуватим і ніби визивно “затрапезним” виглядом” (181) на відміну від Григорія Кочура – “абсолютно святого” (М. Коцюбинська), що “був подібний на давнього божка або справді святого, або давнього-таки поета зі Сходу...”. Тоді ж завдяки Михайлині Коцюбинській відбулися зустрічі з Іваном Світличним, Іриною Стешенко, Андрієм Білецьким тощо. Відхід Михайлини Хомівни став невимовно гіркою, непоправною втратою для Елеонори Степанівни – і з роками той біль не вщухає, радше навпаки. “Перебираючи ті спогади, зустрічі, епізоди, відчуваю такий сум за нею, що не можу їх “структурувати”, щоразу якимось гублюся в них. Ще й нещадне відчуття провин та боргів як не мовлених вчасно слів, відкладених і не здійснених намірів. Так, саме тих добрих намірів, що ними забрукowana певна дорога...” (195). І далі: “Вона була не лише талановитим літературознавцем, літератором, а й незаперечним моральним авторитетом, тим “білим світлом Абсолюту”, про яке писала, розмірковуючи над феноменом Василя Стефаника. Не раз у дні прощання пролунала думка, що саме вона, племінниця Михайла Коцюбинського, єднала нас із добою літературної класики в особливий, особистісний, “фамільний” спосіб”. Щось подібне можу сказати про Елеонору Соловей: для мене вона – взірець людини, особистості, науковця, сполучна ланка з добою “шістдесятництва”, живий зв’язок із тим духовним, культурно-інтелектуальним контекстом, де книжка мала найбільшу вагу, а митці високого кшталту, діячі науки й культури були аристократами духу та інтелекту (попри утиски Системи – чи й завдяки їм! – такі люди загартовувалися, виховували в собі стоїцизм і волонтаризм).

Ще бодай стисло про два останні спогади. “Сюжет” першого – участь української делегації в міжнародному письменницькому круїзі 1994 р. під назвою на кшталт “Зустріч поміж трьома морями”. Авторка як учасниця тієї грандіозної мандрівки після недавнього падіння “залізної завіси” була шокована очевидним контрастом українських злиднів і європейської цивілізації. Назва корабля вимовна й символічна – “*World Renaissance*”. Е. Соловей акцентує стрижневу ідею (пафос) круїзу – зв’язок європейських культур. У “запливі” взяли участь Юрій Андрухович, Володимир Васильюк, Тарас Возняк, Василь Герасим’юк, Роман Іваничук, Олександр Ірванець, Віктор Кордун, Анатолій Костецький, Олесь Лупій, Марія Матіос, В’ячеслав Медвідь, Олег Микитенко, Віктор Неборак, Анатоль Перепадя, Анатолій Погрібний, Юрій Покальчук, Ігор Римарук, Всеволод Ткаченко та інші. Було реалізовано візит до Греції, Болгарії, Румунії, Туреччини – і задля контрасту до української Одеси... Видання завершує “Промовчаний виступ на вечорі Ігоря Померанцева в книгарні Є”. Епіграфом до нотаток узято слова того ж таки І. Померанцева про Чернівці, бо саме це місто єднає його з авторкою ще з ранніх літ (топос дитинства): “Чернівці – місто-дисидент, що дало нам, своїм мешканцям, уроки краси, волі, обов’язку. Не знаю як, та абсолютний слух якимось таємничим способом пов’язаний із чистою совістю”. Е. Соловей не приховує дивний сюжет дружби з І. Померанцевим – “синкопований, дискретний, але його пунктир прошиває життя як трасуючі кулі прошивають ніч” (264). Спогад містить як “романтично-пікантні”, так і комічні епізоди. Кумедною, на перший погляд,

видається зустріч друзів дитинства у Львові на фестивалі “Вивих” (ще одна вельми символічна назва!): “Жили вони (І. Померанцев із дружиною. – Г. К.) у найкращому готелі з тих, що в центрі, а я, мабуть, у найгіршому: вночі не могла спати, мала відчуття, що в номері ще хтось є. Вранці побачила круглу дірку в хлібі і зрозуміла, що то була миша. А був чи не шостий поверх і здавалося ненормальним, “вивихнутим”, що миші водяться на висоті” (269). Отже, невблаганний час дивно прокреслив межу між колишніми земляками, і та дистанція не власне просторова, а вже іншого – глибшого – ґатунку. Далі ця прикрість потверджується з новою силою: “Мене знову муляло відчуття минулості всього й нас самих, тому так важила зустріч із людиною, з котрою єднали спільні погляди, спільне місце – місто тих спогадувань, уже втрачене, бо його – колишнього – більше нема. Тепер це інше місто з тією ж назвою, зовні доволі подібне, але – інше” (270-271). Справді, дуже шкода, що час ставить карб не лише на обличчя, а й душі людей!.. А недомовленість, умовчування важливого, відкладання до “кращих часів” можуть зіграти злий жарт... Такі гіркі “уроки” Системи, яка, наганяючи всепоглинущий страх, псувала людські стосунки, плюндрувала душі. Тож саме час “щиро подякувати долі за кожну людину, за цю дивну пунктирну дружбу довжиною в десятки років, за розмови, які були й могли бути, за те, що ми знали й чого не знали, але відчували підсвідомо як можливість порозуміння й довіри” – так завершує свій нереалізований виступ на вечорі Ігоря Померанцева Елеонора Соловей. У цих словах і вдячність, і прощення, і покута... Переосмислення й переоцінка. Мудрість і філософія. Позиція та ідея.

Книжка-одкровення Елеонори Соловей “Притча про поетів” має особливу “харизму”, тому нікого не розчарує й не лишить байдужим, а навпаки, наснажить і окрилить.

Отримано 21 серпня 2014 р.

*Ганна Клименко (Синьоок)
м. Черкаси*

